

Rozdział 1. Rys historyczny

Omawianie ustroju politycznego, w tym konstytucyjnego państwa obcego nie może obejść się bez przybliżenia – choćby w zarysie – jego historii. Ona to bowiem determinuje przyszły kształt rozwiązań ustrojowych, wpływając na powstawanie własnych wzorców lub zaimplementowanie rozwiązań stosowanych wcześniej przez inne kraje. Przed prawnikiem-badaczem prawa obcego staje pewnego rodzaju dylemat: czy i jakie fakty historyczne ukazać szczególnie, a jakie jedynie zasygnalizować, aby zachować proporcje pomiędzy pracą *stricte* prawniczą, a koniecznością odwołania się do elementów historycznych. Zdecydowano się więc na uwypuklenie jedynie najważniejszych wydarzeń z bogatych dziejów Irlandii, które jednak czynią ten kraj wyjątkowym na tle innych krajów Europy zachodniej. Oprócz skróconej z konieczności chronologii dziejów, postanowiono zatrzymać się na dłużej przy odrębności języka, problematyce emigracji oraz „Wielkiego głodu”, zwanego w literaturze anglojęzycznej terminem *Great Famine*. Dwie pierwsze kwestie znajdują swoje odzwierciedlenie we współczesnej konstytucji Irlandii, natomiast klęska głodu była przyczyną masowej emigracji, a co za tym idzie wymiany kulturowej pomiędzy Irlandią a Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej, i w mniejszym też stopniu Kanadą i Australią. Z przyczyn chronologicznych rozbudowaniu i uszczegółowieniu uległ też opis faktów historycznych z drugiej połowy XIX w. i początku XX w., do 1916 r.

Naukowcy do dzisiejszego dnia nie są do końca zgodni, kiedy faktycznie nastąpiło zasiedlenie wyspy przez protoplastów współczesnych Irlandczyków. Zasadniczo zgodni są natomiast co do faktu, że protoplastami tymi była najwcześniejsza fala migracyjna Celtów, którzy około 2000 r. p.n.e. (lub według innych źródeł dopiero w IV w. p.n.e.) przenieśli się z zachodnich terenów subkontynentu Indyjskiego do Europy środkowo-zachodniej. Grupa celtyckich plemion *Goidelów* zamieszkiwała początkowo na obszarze pomiędzy górnym Renem, Dunajem i Menem (tzw. kultura halsztacka i lateńska), z którego to praprzodkowie dzisiejszych Irlandczyków wyruszyli na zachód w poszukiwaniu nowych ziem, opanowując stopniowo tereny obecnej Francji i Półwyspu

Iberyjskiego, aby następnie dotrzeć poprzez Brytanię do Irlandii¹. Świadczy to o zasiedleniu wyspy na długo jeszcze, zanim Rzym podejmować zaczął podboje w późniejszej Iberii, Galii czy ostatecznie Brytanii, jednakże nie wyklucza się w literaturze tematu utrzymywania stosunków handlowych, szczególnie po inwazji Rzymu na Brytanię za panowania cesarza Klaudiusza w 43 r.²

Historia języka irlandzkiego – *Gaeilge*, sięga 2500 lat. Najstarsze zapisy zachowały się na grobowcach z IV w. n.e. w piśmie ogamicznym. Według jednej z koncepcji zostało ono stworzone przez pierwszą społeczność chrześcijańską w Irlandii, jako narzędzie do zapisywania krótkich wiadomości i inskrypcji w języku irlandzkim, które trudno było transkrybować na pismo łacińskie, według innej natomiast było pierwotnym pismem właściwym dla Celtów, które wraz z nimi przywędrowało na teren wyspy³. W klasyfikacji fonologicznej określani są oni mianem *Q-Celtów*⁴, a w klasyfikacji geograficznej przypisuje się ich do Celtów wyspiarskich, czyli wspomnianych już *Goidelów*, w odróżnieniu od Celtów kontynentalnych (odpowiednio w klasyfikacji fonologicznej *P-Celtów*), którzy opuścili indyjską praojczyznę w późniejszym okresie⁵. Języki *Q-celtyckie* zachowały dużą ilość archaizmów pochodzących z sanskrytu, hebrajskiego i tocharskiego – natomiast jedynie w nieznacznych ilościach z łaciny, co związane było z izolacją Irlandii zasadniczo przez cały okres istnienia *Imperium Romanum*. O języku staroirlandzkim można mówić dopiero w początkach VII w. n.e., jako języku bogatej literatury, głównie poezji i epiki, który przetrwał do X w. i z powodu odmienności od języka mówionego niższych warstw społecznych stał się praktycznie językiem martwym. Na bazie dialektów mówionych zastąpił go język średnioirlandzki, istniejący aż do XIII w.

Przez kolejne 400 lat używano jego formy literackiej, określanej często mianem języka „klasycznego irlandzkiego”. Był to przede wszystkim język literatury i szczególnie w końcowym okresie swojego rozwoju znacznie różnił się od języka mówionego. Począwszy od XVII w. za sprawą okupacji angielskiej literatura w języku irlandzkim zaczęła zanikać, a wraz z nią literacki, sztuczny, „średnioirlandzki”. Prowadzone przez Anglików próby zniszczenia całej kultury irlandzkiej (m.in. poprzez wprowadzenie angielskiego szkolnictwa, administracji czy sądownictwa) przyczyniły się później do powolnego upadku

¹ D. Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton 2007.

² S. Grzybowski, *Historia Irlandii*, Wrocław 2003, s. 8–17.

³ Szerzej D. McManus, *A Guide to Ogam*, Dublin 1991.

⁴ S. Grzybowski, *Historia*, s. 17–20.

⁵ Szerzej D. MacAulay, *The Celtic Languages*. Cambridge Language Surveys, Cambridge 1992.

mówionych dialektów irlandzkich. Kolejnym ciosem był wspomniany wielki głód spowodowany zarazą ziemniaczaną w latach 1846–1848, który zapoczątkował olbrzymią falę emigracji – szczególnie posługujących się nim chłopów z zachodnich i centralnych rejonów wyspy. Język irlandzki jawił się w połowie XIX w. jako język ubogich warstw społecznych, co w połączeniu z negatywnym nastawieniem kleru katolickiego przyczyniło się nieomal do jego wyginięcia. Jeszcze w początkach XVII w. był głównym językiem na wyspie – z wyjątkiem opanowanych przez Anglików ośrodków miejskich na wschodnim wybrzeżu. W 1851 r. po nieco ponad dwóch stuleciach, pierwszy powszechny spis ludności ujawnił, że posługuje się nim mniej niż jedna czwarta mieszkańców wyspy, głównie ubodzy wieśniacy, w zdecydowanej większości analfabeci z zachodnich i północno-zachodnich rejonów kraju. Dopiero pod koniec XIX w. i na początku XX w. język irlandzki wrócił do łask. W końcu XIX w., podobnie jak działo się to na fali powstawania nurtów narodowościowych w innych częściach Europy, w Irlandii powstał ruch odrodzenia kulturowo-narodowego, organizowany zwłaszcza przez Ligę Gaelicką. Propagowała ona powrót do ojczystego języka, upowszechnianie znajomości historii narodowej i celtyckiej kultury, co złożyło się na pojęcie tzw. odrodzenia celtyckiego. Pełną, gwarantowaną prawem ochronę uzyskał on jednak dopiero w konstytucji z 1937 r. Na co dzień używany jest przez ok. 77 tys. osób, z czego ponad 66 tys. w regionach zamieszkałych współcześnie przez ludność irlandzkojęzyczną (*Gaeltacht*), zaś liczba osób deklarujących używanie języka rzadziej niż codziennie wynosi ponad 700 tys.⁶

Charakterystyczne tylko dla Irlandii, rodzime prawo *brehonów* stosowane było od czasów zasiedlenia przez Celtów aż do XVII w., kiedy ostatecznie wyparte zostało przez prawo angielskie. Pomimo braku aparatu przymusu zdolnego do egzekucji, autorytet *brehonów* oraz autorytet samego prawa był tak wysoki, że wypadki uchylania się od orzeczeń stanowiły rzadkość a sama egzekucja mogła być dokonywana przez zgodną akcję społeczną. Osoba niepoddająca się wyrokowi lub odmawiająca stawienia się przed *brehonem* była wyjęta spod prawa, które naruszyła. Zbieżność ze starym prawem hinduskim stwierdzają historycy w licznych przypadkach stosowanych rozwiązań. Do uwypuklanego w literaturze, najbardziej charakterystycznego podobieństwa należy procedura ubiegania się o zwrot długu. Dla przykładu – wierzyciel udawał się przed dom dłużnika o zachodzie słońca i pościł do rana. Dłużnik był zobowią-

⁶ Powszechny spis ludności (Census 2011, Ireland); <http://www.cso.ie/en/census/census2011reports/> (dostęp z 5.3.2016 r.).

zany w tym czasie także do zachowania postu. Jeśli zobowiązanie to złamał – spłacał dług w podwójnej wysokości. Jeśli zdecydował się na poczęstunek poszczącego wierzyciela – musiał jednocześnie oświadczyć, czy płaci dług czy też poddaje się arbitrażowi *brehona*. Na tle innych europejskich i azjatyckich praw zwyczajowych wyróżniała to prawo właśnie grupa biegłych, której system zawdzięcza swoją nazwę. Nie mieli na nie wpływu władcy, nie poddawało się też wpływowi z zewnątrz – znajdowało się praktycznie całkowicie w rękach *brehonów*.

Przymus prawny czy organizacja powołana do ścigania i karania występów nie istniały, tak samo z resztą jak nie istniała też jakakolwiek silna władza centralna. Wprawdzie w czasach przed najazdem normanńskim to lokalny władca (*irl: Rí*) wydawał wyroki, ale były one przygotowywane pod dyktando *brehona*. Od około XII w. (a według niektórych źródeł kilka wieków wcześniej) *brehoni* zaczęli pełnić role sędziów-mediatorów samodzielnie, opierając się jedynie na autorytecie swoim i samego prawa. Według jednych źródeł *brehonami* byli druidzi-święci mężowie, darzeni powszechnym szacunkiem, którzy rozwiązań prawnych uczyli się na pamięć. Według opinii innych byli to bardowie – czyli wędrowni poeci, gawędziarze, którzy posiadając rozległą wiedzę o zwyczajach i historii oraz szacunek środowisk w których żyli, wyspecjalizowali się z czasem w stosowaniu rozwiązań prawnych budowanych przez pokolenia i jako ustna tradycja powszechnie akceptowanych. Inne źródła określają ich, jako „strażników-interpretatorów” prawa⁷. W późniejszym okresie uczyli się oni w specjalnych szkołach, jak przykładowo XVI-a szkoła prawa *Domnall O'Davoren* w Cahermacnaghten, obecnie hrabstwo Clare⁸. Tak samo jak współcześni prawnicy podlegali oni odpowiedzialności odszkodowawczej za zaniedbanie czy brak profesjonalizmu – stąd za dostarczenie błędnej opinii prawnej tracili honorarium i musieli pokryć wszystkie wyniki ze swojego działania szkody⁹.

Historycznie kwestionowana bulla *Laudabiliter* papieża *Hadriana IV* z 1155 r., która oddawała władzę nad Irlandią angielskiemu królowi *Henrykowi II*, zapoczątkowała nie tylko szerokie zmiany polityczne, ale oznaczała też powolny zmierzch prawa *brehonów* wypieranego stopniowo i z pomocą siły przez prawo angielskie. Początkowo angielski system prawny obowiązuy-

⁷ J. Plachecki, System polityczny Irlandii. Ewolucja i współczesne wyzwania, Warszawa 2010.

⁸ L. Breatnach, A Companion to the Corpus Iuris Hibernici, Dublin 2005.

⁹ Szerzej na ten temat S. Grzybowski, Historia, s. 29–31; F. Kelly, A Guide to Early Irish Law, Dublin 2005.

wał tylko w prowincji Leinster, już jednak od 1204 r., w czasach panowania *Jana Bez Ziemi* zaczęto wydawać dla irlandzkich sądów oficjalne pisma upominawcze, nakazujące stanowcze stosowanie na ich terenie prawa angielskiego. W 1366 r. uchwalono w Kilkenny trzydzieści pięć ustaw, zbiorczo nazwanych Statutami z Kilkenny, w których m.in. za stosowanie prawa *brehonów* przewidywano sankcje osobiste i majątkowe, jednak do początków XVI w. w praktyce prawodawstwo angielskie posiadało wpływy jedynie na obszarze, który obejmował maksymalnie ziemie Dublina oraz okolic (tzw. Palisada). Schyłek znaczenia *brehonów* przypada na pierwsze lata XVII w., kiedy to w 1603 r. *Jakub I Stuart* dzieli Irlandię na hrabstwa, a już w 1607 r. irlandzki sąd wydając wyrok w sprawie *Tanistry* odrzucił możliwość dziedziczenia według prawa *brehonów*, potwierdzając obowiązywanie prawa angielskiego. W uzasadnieniu wyroku stwierdzono, że: „prawo danego kraju można uznać za obowiązujące, jeżeli jego pochodzenie jest niepodważalne, jest ono stosowane od niepamiętnych czasów oraz jest zgodne z ustanowioną władzą królewską i przez nią zatwierdzone”. W zgodnej, subiektywnej opinii ówczesnych sędziów prawo *brehonów* nie spełniało żadnego z tych warunków. Jednak w niektórych społecznościach przetrwało ono do pierwszej połowy XIX w. jako nieoficjalny sposób rozwiązywania drobnych lokalnych sporów¹⁰.

Historycy badający dzieje Irlandii borykają się z problemem podobnym do tego, jaki trapi ich kolegów zajmujących się wczesnymi dziejami słowiańszczyzny, w szczególności Polski – brakiem tekstów źródłowych. Najstarsze istniejące obecnie, to kroniki spisane na podstawie ustnych przekazów w okresie od V do VII w. przez mnichów chrześcijańskich. Chrystianizacja Irlandii nierozdzielnie związana jest z osobą św. *Patryka Brytona* – misjonarza i jej pierwszego biskupa. Rozpoczyna się od 431 r. i prowadzi do rozwoju kościoła iryjskiego, aż do najazdu Wikingów w VII w. To św. *Patrykowi* przypisuje się założenie klasztoru i katedry w Armagh – obecnej siedziby arcybiskupstwa w Irlandii, a rocznica jego śmierci – 17 marca – jest hucznie obchodzonym świętem w Irlandii i przez diasporę irlandzką na całym świecie. Powstałe licznie na wyspie klasztory stały się zalążkami ośrodków kulturalnych i edukacyjnych – w oparciu bowiem o nie rozwijało się szkolnictwo, budownictwo, wiedza medyczna i literatura. W tamtym okresie Irlandczycy uważani byli za najbardziej wykształcony naród Europy, a mnisi irlandzcy zakładali licznie klasztory na kon-

¹⁰ M. Ragan, *The Brehon Law*, Dublin 1999.

tyńencie, przyczyniając się do intelektualnego rozwoju wczesnośredniowiecznej Europy¹¹.

Z kronik spisanych przez mnichów chrześcijańskich w V w. wiemy, że wczesne irlandzkie społeczeństwo tworzyło *tuathy* (l. poj. *tuath* – tłum. z irl. lud lub naród), formę terytorialno-politycznej organizacji, na której spoczywało m.in. zadanie zapewnienia praworządności. Często w literaturze *tuath* określa się jako „małe królestwo”, natomiast połączone kilka *tuath* stanowiły „nad – królestwa” – jak np. Connacht czy Ulaid¹². W skład *tuath* wchodziłi wszyscy posiadający ziemię wolni ludzie, przedstawiciele tzw. współcześnie „wolnych zawodów” oraz rzemieślnicy. Ich populację niektóre źródła określają średnio na 6000 ludzi, ale wiadomo, że liczyć mogły nawet 9000¹³. Jego członkowie zbierali się najmniej raz w roku i decydowali o działaniach dotyczących społeczności: wojnie, pokoju, stosunkach z innymi *tuath*, wyborze „królów” czy – w bardzo ograniczonym zakresie – o wyrokach i egzekucji prawa. Trzeba w tym miejscu nadmienić, że nikt nie był na stałe przywiązany do *tuath* – mógł w każdym czasie zadecydować o odłączeniu się i przystąpieniu z posiadaną ziemią do innego. Celtowie irlandzcy nigdy nie utworzyli silnego królestwa, które przez odpowiednio długi czas jednoczyłoby plemiona całej wyspy.

Tak podzielony kraj, jako jeden z pierwszych w Europie, padł w VII w. ofiarą najazdu Wikingów, którzy opanowali praktycznie całą Irlandię do XI w. Najazd rozpoczął się od niszczenia i plądrowania licznych na wyspie klasztorów, a zakończył krótkotrwałym zjednoczeniem władców poszczególnych królestw iryjskich pod berłem *Briana Boru* – pierwszego historycznego władcy Irlandii i jednocześnie ostatniego, który dokonał wzmocnienia władzy królewskiej oraz skutecznie przeciwstawił się najeźdźcom. Po jego śmierci w bitwie pod Clontarf w 1014 r., żadnemu z irlandzkich władców nie udało się utrzymać całej wyspy pod swoim panowaniem, co w późniejszym okresie miało mieć zgubne następstwa. Wikingom zawdzięcza Irlandia swoją stolicę – Dublin, oraz rozwój miast: Waterford, Limerick czy Cork. Ponadto w tym okresie dokonał się znaczny postęp w dziedzinie metalurgii, szkutnictwa, architektury czy taktyki wojennej. Jednocześnie jednak obserwowano proces asymilacji najeźdźców z *Celtami* – przyjmowanie języka, obyczajów, wzornictwa w sztuce oraz specyficznego systemu prawnego.

¹¹ S. Grzybowski, *Historia*, s. 45–49.

¹² Pozostałością po dawnych nad-królestwach jest przybliżony zasięg terytorialny oraz nazwy obecnych irlandzkich prowincji: Munster, Leinster, Connacht i Ulster.

¹³ Szerzej *M. Dillon*, *Early Irish Literature*, Dublin 1994.

Jak już uprzednio wspomniano, w 1155 r. król Anglii, *Henryk II Plantagenet* uzyskał w formie bulli *Laudabiliter*, której autentyczność jest kwestionowana i, której żaden z egzemplarzy nie zachował się do dnia dzisiejszego¹⁴, zgodę papieża *Hadriana IV* (jedynego Anglika zasiadającego dotychczas na papieskim tronie) na rozciągnięcie swojej władzy nad Irlandią. Dodatkowo wspomniana bulla zobowiązywała *Henryka II* do wprowadzenia na terenie wyspy reform gregoriańskich, którym do tej pory skutecznie opierał się względnie autonomiczny kościół irlandzki. Od przybycia *Henryka II* wraz z armią do Irlandii w 1172 r. datuje się początek inwazji anglo-normańskiej, która stopniowo opanowywała całą wyspę. Stłumiono słaby opór Wielkiego Króla Irlandii *Ruary'ego O'Connor*a, i zmuszono mniejszych władców irlandzkich do płacenia trybutu na rzecz skarbu Anglii.

Henryk II podporządkował kościół irlandzki Rzymowi, utworzył 4 metropolie i narzucił obrządek łaciński. Okolice Dublinu zostały podzielone pomiędzy drobnych angielskich rycerzy i odgrozione od reszty Irlandii palisadą, stąd właśnie pierwsza angielska kolonia w Irlandii nosiła nazwę *The Pale* – czyli Palisada. Podległość rodzimych przywódców irlandzkich wobec angielskiej władzy miała często charakter czysto formalny, a już w drugiej połowie XIII w. ich opór przeciw Anglii wzrósł. Ograniczona liczebność kolonistów angielskich w Irlandii oraz wpływy irlandzkiej kultury prowadziły do procesu celtyzacji części przybyszów, czemu władza angielska usiłowała zapobiec. Prawnie utrwalano odrębność kolonistów w stosunku do ludności miejscowej poprzez reprezentację w lokalnym Parlamencie powstałym już w drugiej połowie XIII w.¹⁵.

W końcu XV w. *Tudorowie* – walijska dynastia na tronie Anglii – rozpoczęli intensywne działania na rzecz wzmocnienia angielskiej władzy centralnej nad Irlandią. Cieszący się do tej pory niezależnością Parlament Irlandii został poddany kontroli Króla i parlamentu w Londynie. W latach 1536–1537 *Hen-*

¹⁴ Zachowało się nawiązanie do tekstu bulli w kronice *Giraldusa Cambrensiusa, Conquest of Ireland* napisanym około 1188 r. oraz w *Metalogicus Johna* z Salisbury, z około 1159 r. Szerzej N. Davies, *The Isles: a History*, Oxford 1999.

¹⁵ W 1154 r. Król Anglii, *Henryk II Plantagenet*, zinstytucjonalizował system *common law*, nadając mu status prawa powszechnego – jednego i wspólnego dla całego Królestwa Anglii. Król zakazał sądów bożych, w zamian za to wprowadzono zwyczaj przysięgania stron i świadków. Obradując nad werdyktem, ława przysięgłych nie musiała koniecznie opierać się na dowodach przedstawionych przez strony, czym ówczesne postępowanie różniło się od dzisiejszego. Sądy królewskie w XIII/XIV w. zaczęto nazywać Sądami Westminsterskimi. Szerzej T. Plucknett, *A Concise History of the Common Law*, London 1956; T. Maciejewski, *Historia powszechna państwa i prawa*, Warszawa 2015; J. O'Beirne- Ranelagh, *Historia Irlandii*, Gdańsk 2003.

ryk VIII, który zerwał więzy Anglii z Papiestwem, narzucił kościołowi w Irlandii swoje zwierzchnictwo, a w 1541 r. przyjął tytuł jej króla. W XVI w. intensywnie rozbudowywano administrację na wzór angielski oraz upowszechniono angielskie prawo, tłumiąc jednocześnie liczne lokalne bunty ludności miejscowej i starych irlandzkich rodów. W rezultacie władza zyskiwała możliwość wywłaszczania buntujących się właścicieli ziemskich i zastępowania ich lojalnymi kolonistami angielskimi.

Ostatecznie, za czasów panowania *Elżbiety I* stłumienie powstania ulsterskich rodów *O'Neillów* i *O'Donnellów* (1594–1603) położyło kres sile ostatnich wielkich rodów irlandzkich oraz faktycznie zakończyło podbój Irlandii przez Anglię umożliwiając rozpoczęcie systematycznej oraz prowadzonej na szeroką skalę kolonizacji. Początkowo najintensywniej w prowincji Ulster, przez osadników protestanckich (anglikanów i presbiterian) z Anglii i Szkocji. Wspomniani, katolicy z wyznania lordowie, buntując się przeciwko Anglii szukali wsparcia u papieża i w Hiszpanii, przez co opór przeciw polityce angielskiej zaczął się utożsamiać z powstałym podziałem religijnym. Anglikanizm oraz presbiterianizm stały się jedynie wyznaniem nowych kolonistów szkocko-angielskich oraz warstwy rządzącej, natomiast ludność rdzennie irlandzka i większość ludności anglo-irlandzkiej pozostała przy katolicyzmie.

Okazje do odzyskania przez Irlandię niezależności od Anglii przyniósł zapoczątkowany w 1641 r. konflikt króla *Karola I* z purytańskim Parlamentem, a znany w historii jako „angielska wojna domowa”, toczona w trzech etapach w latach 1642–1651. Wykorzystując to katolicy irlandzcy wznieśli powstanie (1641–1652), które zostało stłumione z nieznanym dotychczas na wyspie okrucieństwem przez wysłannika Parlamentu, Lorda Protektora *Olivera Cromwella*. Po zwycięstwie władza angielska zastosowała represje wobec katolickich właścicieli ziemskich, konfiskując posiadłości oraz przesiedlając ich do ubogich hrabstw zachodnich. Wyznacznikiem polityki stało się w tym czasie zdanie „za Shannon albo śmierć”¹⁶, bowiem za odmowę poddania się procesowi wysiedlenia przewidywano karę śmierci. Uzyskaną w ten sposób ziemię nadawano protestantom, co zapoczątkowało tworzenie w Irlandii warstwy bogatych angielskich właścicieli ziemskich – landlordów¹⁷.

W 1685 r. nadzieję na zmiany przyniosło panowanie w Anglii katolika, *Jakuba II*. W wyniku jego konfliktu z Parlamentem, m.in. na tle religijnym – pretensje do tronu Anglii zgłosił protestant, *Wilhelm III Orański*, poparty

¹⁶ Rzeka dzieląca Irlandię na część wschodnią i zachodnią.

¹⁷ Szerzej o tym procesie S. Grzybowski, *Historia*, s. 183–193.

przez londyński Parlament. *Jakuba II* poparli irlandzcy katolicy w wojnie, której ostatnie akty rozegrały się w Irlandii. Klęska wojsk katolickich w bitwie nad rzeką Boyne 12.7.1690 r.¹⁸ przesądziła o panowaniu *Wilhelma* nad Irlandią i o całkowitej hegemonii protestanckiej mniejszości nad katolicką większością kraju. Nastąpiły nowe konfiskaty ziem należących do katolików. Przywrócono obowiązek płacenia przez wszystkich mieszkańców, niezależnie od wyznania, podatku na rzecz Kościoła anglikańskiego, zakazano katolikom zasiadania w irlandzkim Parlamencie oraz obejmowania wszelkich stanowisk w urzędach i wojsku. Zakazano im ponadto wykonywania zawodów prawniczych, nauczania, studiowania za granicą, kupowania ziemi lub dziedziczenia jej po protestantach. Objęto restrykcjami większość duchowieństwa katolickiego w Irlandii. Odprawianie mszy katolickiej, udzielanie sakramentów, katechizacja i inne posługi karane były przeważnie śmiercią¹⁹.

W następstwie wojen w XVI i XVII w., oprócz wyludnienia znacznych obszarów kraju doszło do kilku potężnych fal emigracyjnych. Szlachta, oficerowie, żołnierze, duchowieństwo, ludzie wykształceni oraz zwykli chłopci opuszczali Irlandię udając się na przymusową emigrację do katolickich krajów kontynentalnej Europy: Francji, Hiszpanii, Austrii, a nawet Rzeczypospolitej. To pierwsza wielka fala odpływu rodzimej, wykształconej szlachty i arystokracji, której odbudowaniu w późniejszym okresie nie sprzyjały restrykcje nałożone przez Anglików. W ich miejsce pojawiali się osadnicy – szkoccy prezbiterianie w Ulsterze oraz anglikańska i purytańska szlachta we wschodniej części kraju. To wtedy właśnie zaczęła zaznaczać się odrębność religijna Ulsteru, czego skutkiem jest widoczny dzisiaj na mapie podział wyspy na dwa odrębne kraje. Uprzywilejowanie protestantyzmu spowodowało, że wielu katolickich właścicieli ziemi przeszło na anglikanizm. Naród pozbawiony został liderów, a stopniowe i powolne odradzanie się irlandzkiej tożsamości oraz inteligencji zajmuje praktycznie cały XVIII w. i większą część XIX w. Dodatkowo nędzę Irlandczyków pogłębiały restrykcje gospodarcze: eksport irlandzkich wyrobów dokonywany był poprzez porty angielskie, co wpływało na podniesienie kosztów towarów i tym samym obniżało ich konkurencyjność. Irlandia stanowiła dla Anglii swoiste laboratorium doświadczalne, gdzie testowane były metody

¹⁸ Do dnia dzisiejszego, w tym dniu obchodzone jest święto protestantów irlandzkich, tzw. *Oranżystów*.

¹⁹ Na mocy angielskich praw karnych z 1571–1593 r., tzw. Kodeksu *Clarendona* z 1661–1665 r., *Test Act* z 1673 r., oraz szczególnie represyjnych dla Irlandii praw karnych przyjętych w latach 1695–1727. Szerzej S. Grzybowski, *Historia*, s. 202–207.

kolonizacyjne wykorzystywane w późniejszym okresie przy rozwoju Imperium Brytyjskiego²⁰.

Zmianę wyniszczającej polityki brytyjskiej wobec Irlandii wymusiła dopiero przegrana wojna z koloniami amerykańskimi (1775–1783 r.) i popierającymi je państwami europejskimi, oraz rewolucja francuska (1789 r.). Władze brytyjskie zdecydowały się na złagodzenie szykan wobec katolików poprzez tzw. Akty ulżenia katolikom (*Catholic Relief Acts*), które zostały uchwalone w latach 1778–1793 przez Parlament brytyjski oraz irlandzki, a dotyczyły złagodzenia obowiązujących w Irlandii praw antykatolickich – ustawodawstwa wprowadzanego od początków reformacji. Stopniowo przyznano katolikom prawo do posiadania dóbr ziemskich i rozporządzania nimi (1778 i 1782 r.), wykonywania zawodu nauczyciela (1782 r.) i prawnika (1792 r.), publicznego sprawowania kultu (1791 r.) oraz w Irlandii głosowania w wyborach do parlamentu i sprawowania części urzędów (1793 r.)²¹. Pod naciskiem protestanckich posłów irlandzkich, wśród których wybitną rolę odgrywał *Henry Grattan*²², Irlandczycy walczyli o swobodę w samodzielnym tworzeniu prawa przez dubliński Parlament, którego decyzje ciągle zależne były od zatwierdzenia przez Parlament Brytyjski w Westminsterze. Ponadto brytyjskie organy administracyjne wprowadziły bezpośrednie rządy Londynu nad Irlandią, czemu jako pierwszy przeciwstawił się właśnie *Grattan*. Z jego inspiracji, w 1782 r. sporządzony został projekt deklaracji niepodległości Parlamentu irlandzkiego, znany w literaturze jako „Konstytucja 1782”. Przyjęty, ale pozostający bez większego znaczenia w sytuacji, gdy irlandzkim rządem nadal kierował Londyn. Nie mniej na tej podstawie w latach 1782–1788 przyznano Parlamentowi irlandzkiemu ograniczoną autonomię legislacyjną i sądowniczą. *Grattan* zapoczątkował ponadto zakończony w XIX w. proces emancypacji dyskryminowanych Katolików. Po raz pierwszy od czasów inwazji wojsk *Cromwella* zaistniała szansa na pełne rządy krajowe (*home rule*), jednak w czasach Rewolucji Francuskiej Wielka Brytania nie mogła sobie pozwolić na utratę kontroli nad sąsiednią wyspą. Wspomnienie „Parlamentu *Grattana*” i dążenie do samodzielnych rządów krajowych (*home rule*) będzie inspiracją dla prowadzonej przez ponad sto lat walki Irlandczyków o samostanowienie. Równolegle jednak do politycznego i pokojowego dążenia do uzyskania prawa do własnych rządów zmaterializowały się siły, które w sposób bardzo radykalny planowały odzyska-

²⁰ S. Grzybowski, *Historia*, s. 208–216.

²¹ Zob. www.encyklopedia.pwn.pl (dostęp z 7.6.2016 r.).

²² Szerzej J. Kelly, *Henry Grattan*, Dundalk 1993.

nie niepodległości. Wpływy rewolucyjnej Francji spowodowały utworzenie w 1791 r. pod przewodnictwem *Theobalda Wolfe Thone*²³ Towarzystwa Zjednoczonych Irlandczyków, które w programie zawarło żądanie zdecydowanych reform, zbrojnego wypędzenia Brytyjczyków z Irlandii oraz ustanowienia republiki. W 1798 r. Zjednoczeni Irlandczycy przy militarnym wsparciu Francuzów wzniciли powstanie, krwawo stłumione przez wojska brytyjskie. Po jego upadku rząd w Londynie przeforsował w 1800 r. unię realną Wielkiej Brytanii z Irlandią, czego skutkiem było rozwiązanie Parlamentu w Dublinie, a posłowie z Irlandii weszli w skład brytyjskiej Izby Gmin. Nie wahano się w tym procesie zastosować przekupstwa oraz zastraszenia opornych posłów – legalnym warunkiem zaistnienia Unii było bowiem przegłosowanie w ówczesnym Parlamencie irlandzkim wniosku o jego samorozwiązanie²⁴. Unia realna zaczęła obowiązywać z dniem 1.1.1801 r. Na Brytyjskiej fladze, tzw. *Union Jack* – Irlandię symbolizował (i symbolizuje do dzisiaj) czerwony, ukośny „krzyż św. Patryka”.

Za kolebkę systemu parlamentarnego, funkcjonującego obecnie jako jej „westminsterska” odmiana, uznać należy parlament angielski, którego rozwiązania bezpośrednio oddziaływały na Irlandię. Szczególnie widoczne było to po 1801 r. kiedy w wyniku unii realnej weszła ona w skład Zjednoczonego Królestwa. Parlamentaryzm brytyjski wyewoluował ze zgromadzeń bezpośrednich wasali królewskich, nazywanych „prałatami i baronami”, którym początek dały specjalne uprawnienia ogłoszone przez króla *Jana Bez Ziemi* w Wielkiej Karcie Swobód (*Magna Carta Libertatum*) w 1215 r. Pod koniec XIII w. w zgromadzeniach tych pojawiać się zaczęli przedstawiciele mieszczaństwa i rycerstwa. W XIV w. nastąpił wyraźny podział na dwie izby: Izbę Lordów, grupującą bezpośrednich wasali króla (prałatów i baronów) i Izbę Gmin, gromadzącą posłów miast i rycerstwa, którzy nie utworzyli dwóch oddzielnych grup, lecz obradowali wspólnie, objęci jednym pojęciem „gminu” (*commoners*). W XIV w. wykrystalizowały się podstawowe uprawnienia parlamentu angielskiego, obejmujące kwestie podatkowe, ustawodawcze i sądownicze. Od czasów średniowiecza cała władza wykonawcza skupiona była w rękach monarchy, który sprawował ją przy pomocy Tajnej rady królewskiej (*Privy Council*), skupiającej jego zaufanych doradców. Ze względów praktycznych liczeb-

²³ Szerzej *M. Elliott*, *Wolfe Tone*, Chicago 2012.

²⁴ Akt brytyjskiego Parlamentu nosił nazwę *Union with Ireland Act 1800*, natomiast Parlamentu irlandzkiego *Act of Union (Ireland) 1800*. Źródło: <http://www.qub.ac.uk/ild/> (dostęp z 3.1.2016 r.). Szerzej *A.J. Ward*, *The Irish Constitutional Tradition: Responsible Government and Modern Ireland 1782–1992*, Dublin 1994.

ność członków rady uległa ograniczeniu za panowania *Karola II Stuarta* (1660–1685), który spotkania z radą odbywał w prywatnym gabinecie – stąd zyskała ona bardzo szybko potoczną nazwę „gabinet”. W 1689 r. w Anglii, w bezpośrednim następstwie wojny domowej (zwanej też w historiografii „Chwalebna Rewolucją”) oraz zmiany na tronie, zwycięski parlament przyjął ustawę o prawach (*Bill of Rights*), która gwarantowała przewagę parlamentu nad monarchią i zapewniała swobodę parlamentarnych obrad. Nakazywała ponadto częste zwoływanie Parlamentu (w 1694 r. sprecyzowano, że jego uprawnienia nie mogą trwać dłużej niż 3 lata), wolne wybory, całkowitą wolność słowa i debat w Parlamencie, przy jednoczesnej dyskryminacji katolików, którzy zostali wykluczeni z linii sukcesji do brytyjskiego tronu oraz pozbawieni możliwości piastowania jakichkolwiek urzędów państwowych. Król bez zgody parlamentu nie miał prawa wydawać ustaw, nakładać podatków, a także tworzyć lub utrzymywać armii w czasie pokoju²⁵. Kilka lat później, w 1700 r., przyjęta została ustawa o następstwie tronu (*Settlement Act*)²⁶, która prócz kwestii sukcesyjnych wprowadzała obowiązek kontrasygnaty – żaden dokument królewski nie miał mocy prawnej bez podpisu jednego z ministrów rządu, odpowiedzialnego za daną materię. Jednocześnie rada królewska tzw. gabinet – zaczęła składać się z doradców powoływanych spośród wpływowych posłów w Izbie Gmin. Królowi zasadniczo pozostały jedynie kompetencje zwoływania i rozwiązywania parlamentu, a także mianowanie członków Izby Lordów, prócz licznych, pomniejszych uprawnień, tradycyjnie przypisywanych głowie państwa także we współczesnym znaczeniu. Prawdziwy przełom w organizacji systemu parlamentarno-gabinetowego przyniosło wstąpienie na tron brytyjski królów z dynastii hanowerskiej (1714 r.), którzy z racji braku znajomości języka angielskiego nie interesowali się zbytnio prowadzonymi w Parlamencie dyskusjami oraz przestali uczestniczyć w posiedzeniach gabinetu. Powstała praktyka zebrań tego ciała pod przewodnictwem jednego z ministrów, zwanego odtąd pierwszym ministrem – *Prime Minister*, któremu wówczas nie przysługiwały z tego tytułu żadne specjalne uprawnienia (*primus inter pares*). Największe znaczenie dla powstania systemu parlamentarno-gabinetowego stanowiło jednak przyjęcie zasady solidarnej odpowiedzialności ministrów przed Parlamentem, co całkowicie uniezależniło gabinet od monarchy. Stało się to za czasów panowania *Jerzego III*, kiedy w 1784 r. Izba Gmin wbrew jego woli wymusiła ustąpienie całego gabinetu i powołała nowy, który cieszył się jej za-

²⁵ Zob. http://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp (dostęp z 11.11.2015 r.).

²⁶ Zob. <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/contents> (dostęp z 11.11.2015 r.).

ufaniem. Wykształciły się tym samym ostatecznie dwie podstawowe reguły systemu parlamentarnego – wymóg posiadania zaufania Izby Gmin, jako warunku pełnienia funkcji przez gabinet, oraz przyjęcie solidarnej odpowiedzialności ministrów przed Izbą. Zmieniła się też rola kontrasygnaty aktów monarchy. Upřednio oznaczała ona stwierdzenie autentyczności królewskiego podpisu na dokumencie oraz przyjęcie go do wykonania – obecnie podpis musiał złożyć premier lub odpowiedni minister odpowiadający za resort, którego dana ustawa dotyczyła. Wytworzyła się tym samym ważna zasada, że „Król nie może czynić źle, ale nie może działać sam” – odpowiedzialność przed parlamentem za wszystkie ustawy ponosił więc kontrasygnujący. Podpisu monarchy potrzebowały z kolei dla swojej ważności wszystkie uchwały parlamentu. Rozwój parlamentaryzmu zbiegł się także w czasie z powstaniem i stopniowym rozwojem partii politycznych. Z luźnych formacji o charakterze klubowym przeistoczyły się one w zdyscyplinowane stronnictwa polityczne. To one właśnie umożliwiły wzrost znaczenia gabinetu i prowadzenie przez niego skutecznej polityki. Współczesny ich kształt zawdzięczamy jednak dopiero w XIX w. reformom prawa wyborczego (1832 i 1867 r.)²⁷.

W Irlandii praktycznie cały XIX w. upłynął pod znakiem nieudanych powstań skierowanych przeciwko Koronie Brytyjskiej, walki politycznej o równouprawnienie katolików i rządu krajowe, oraz głodu, nędzy, emigracji i stopniowego odradzania irlandzkiej kultury i języka. Rozpoczął się nieudany i źle zorganizowany powstanie z 1803 r. którym dowodził urodzony w 1778 r. *Robert Emmet*. Liczył on na pomoc francuską, ale Francja Napoleona nie miała możliwości ani ochoty takowej udzielić, stąd Brytyjczycy bez problemu stłumili insurekcję, a *Emmet* został pojmany i powieszony w bramie kościoła św. Katarzyny w Dublinie.

W 1815 r., po zakończeniu wojen z Francją nastąpił w całym Zjednoczonym Królestwie poważny kryzys gospodarczy, który szczególnie dotknął irlandzką wieś. Była ona przeludniona, uboga, a irlandzcy chłopci-dzierżawcy, w zdecydowanej większości analfabeci, pozbawieni praw do ziemi. Znajdowali się tym samym stale w obliczu groźby usunięcia z gospodarstwa lub podniesienia przez *landlorda* dzierżawy.

Omawiając historię Irlandii nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć właśnie problematyki emigracyjnej związanej głównie z ludnością wiejską. Jest to kraj, którego diaspora przewyższa w chwili obecnej ponad trzykrotnie popu-

²⁷ R.M. *Małajny* (red.), *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, Warszawa 2013, s. 344; T. *Maciejewski*, *Historia powszechna*, s. 500 i *passim*.

lację ludności zamieszkującej wyspę. W XVII w. jej głównym motorem były przegrane wojny i powstania, stąd z kraju wyjeżdżali głównie żołnierze oraz szlachta, a w mniejszym stopniu dotyczyło to ludności wiejskiej. Kierunkiem nielicznej z początku emigracji ekonomicznej były kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej, natomiast politycznej Francja oraz Austria. Wiek XVIII i XIX przyniósł odwrócenie tej tendencji, a jego przyczyny to: represyjna polityka władz brytyjskich oraz klęski nieurodzaju określane jako *famine* – głód. Obok ciągle istniejącej emigracji politycznej, której głównym kierunkiem stały się w tym okresie Stany Zjednoczone Ameryki, w XIX w. szczególnie duża diaspora irlandzka pojawia się w Kanadzie, Australii²⁸ i Nowej Zelandii.

Klęski głodu nawiedzały Irlandię trzykrotnie na przestrzeni XVIII i XIX w. Pierwszą – być może najmniej wspominaną przez historyków – jest klęska głodu w latach 1740–1741, którą spowodował powtarzający się w kolejnych latach ekstremalny chłód i opady deszczu. W rezultacie drastycznie obniżyły się plony zbóż, przemarzały ziemniaki oraz znacząco spadła produkcja mleka. Śmierć powodowały epidemie chorób, na które szczególnie podatne były osłabione głodem organizmy. Zjawisko to było związane z końcem tzw. „małej epoki lodowcowej” (1400–1800) i dotknęło w mniejszym lub większym stopniu całą Europę – jednak szczególnie intensywnie Irlandię z uwagi na wyniszczenie przez żywioł obydwu podstawowych źródeł pożywienia – czterech gatunków zbóż i ziemniaków. Ten głód – według źródeł²⁹ – pochłonął 38% populacji Irlandii z 1740 r., która przed klęską wynosiła około 2,8 mln. Nie do końca jest znana liczba ludności, która w jej wyniku wyemigrowała z Irlandii na stałe. Kierunkiem tej emigracji były głównie kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej.

W latach 1845–1849 zaraza spowodowana grzybem *phytophthora infestans* zniszczyła plony ziemniaków, będących podstawą żywienia uboższych warstw ludności – szczególnie wiejskiej, w środkowej i zachodniej części Irlandii. Problem ten dotyczył całej ówczesnej Europy, jednak ówczesne irlandzkie rolnictwo, kosztem upraw zbóż, w znacznej mierze bazowało na ziemniakach. Katastrofie tej bez trudu można było zapobiec albo bynajmniej ograniczyć jej dramatyczne skutki, poprzez dystrybucje zboża, którego pełne były spichlerze

²⁸ W latach 1793–1858 brytyjska kolonia karna, stąd do 1830 r. skazani za przestępstwa przeciwko Koronie Irlandczycy zsyłani tam byli jedynie przymusowo. Dopiero od 1830 r. osadnictwo w Australii zaczęło nabierać także ekonomicznego charakteru.

²⁹ Szerzej L. Clarkson, M. Crawford, *Feast and Famine: Food and Nutrition in Ireland 1500–1920*, Oxford, 2001; D. Dickson, *Arctic Ireland: The Extraordinary Story of the Great Frost and Forgotten Famine of 1740–41*, Belfast 1997.

Dublina, Belfastu oraz Cork, jednakże Rząd brytyjski w obawie przed spadkiem cen nie dopuścił do tego ruchu. Miała na to niebagatelny wpływ obowiązująca wówczas doktryna liberalizmu gospodarczego (*laissez-faire*)³⁰. W rezultacie kraj dotknęła katastrofalna klęska głodu, która spowodowała śmierć ok. 1 mln osób i wymusiła masową emigrację. W ciągu 10 lat liczba ludności Irlandii spadła z 8,2 mln w 1841 r. do 6,5 mln w 1851 r. Powstały duże skupiska diaspory irlandzkiej w przemysłowych miastach Anglii i Szkocji oraz szczególnie liczna społeczność irlandzka w Stanach Zjednoczonych. *Great Famine* spowodował też zmiany strukturalne wsi irlandzkiej – wzrosła przeciętna wielkość gospodarstw, a produkcja rolna nabrała bardziej zróżnicowanego charakteru³¹. Dokonała się swoista rewolucja kulturalna we wszystkich dziedzinach życia – od gospodarki począwszy, poprzez ideologie, ubiór, dietę, seksualizm – kończąc na rugowaniu starych irlandzkich przesądów oraz zabobonów. Gospodarstwa dotychczas nastawione na samowystarczalną produkcję zaczęły uczestniczyć we wzrastającym stopniowo eksporcie żywności. W życiu politycznym pomiędzy 1850 a 1920 r. następują niekiedy rewolucyjne wręcz zmiany w dziedzinie polityki, ekonomii i reform socjalnych³².

Z okresem „wielkiego głodu” związana jest historia rewolucyjnej organizacji Młoda Irlandia, która na fali Wiosny Ludów przetaczającej się przez Europę nawoływała do zbrojnego powstania, wywłaszczenia landlordów oraz walki o tożsamość i odrodzenie kulturalne Irlandii³³. Nieliczne walki, które wybuchły w 1848 r. zostały szybko stłumione przez siły brytyjskie. Powstanie było fatalnie zorganizowane i kierowane, a młodzieńczy zapał i idee okazały się niewystarczające w starciu z oddziałami policyjnymi. Do historii powstanie przeszło, jako „głodowa rebelia” (*famine rebellion*).

Trzecia klęska głodu, która wystąpiła w 1889 r. nazywana jest w literaturze *mini famine*, i w odróżnieniu od poprzedniczek nie spowodowała masowych zgonów z powodu braku pożywienia. Zapobiegła temu zmiana technologii produkcji i konserwacji żywności, budowa linii kolejowych, wydatna pomoc jakiej udzielali emigranci oraz – w odróżnieniu od tragedii z lat 1845–1849 – szybka i skuteczna pomoc rządu brytyjskiego. Głód spowodowany nieurodzajem dotknął w szczególności zachodnią Irlandię, gdzie zbiory ziemniaków będących podstawową rośliną stanowiącą wyżywienie wsi spadły o po-

³⁰ Szerzej J. Plachecki, *System*, s. 41.

³¹ Szerzej R. Killen, *A Short History of Modern Ireland*, Dublin 2003.

³² J. Plachecki, *System*, s. 42 i *passim*.

³³ Szerzej C. Kinealy, *Repeal and Revolution. 1848 in Ireland*, Manchester 2009.

nad połowę, do niespełna 3,4 tony z hektara. Społeczeństwo, które miało w żywej pamięci konsekwencje głodu z lat czterdziestych uległo panice. Zwiększyła się emigracja z zagrożonych terenów wiejskich: zewnętrzna (szczególnie do miejskich ośrodków w Anglii i Szkocji) i wewnętrzna, do większych miast na wschodzie kraju – ta jednakże o charakterze przejściowym. Nastąpiło też odrodzenie religijne, czego przykładem było domniemane objawienie maryjne w Knock w hrabstwie Mayo.

Proces emigracyjny postępował nadal, zmniejszając populację Irlandii. Szacuje się, że w latach 1800–1920 z Irlandii w sumie wyemigrowało na stałe co najmniej 8 milionów osób. Według cenzusu z 1911 r. wyspę zamieszkiwało tylko około 4,4 mln. Irlandczyków.

W polityce lata 20 XIX w. to początek intensywnej walki o równouprawnienie katolików. Kontynuatorem pracy *Grattana*, jej organizatorem i niekwestionowanym przywódcą stał się adwokat z Dublinu, *Daniel O'Connell*³⁴. Kierowany przez niego ruch społeczny bardzo szybko nabrał masowego charakteru, powodując wzbudzenie politycznej świadomości irlandzkich katolików. Pod jego naciskiem i przy współudziale protestanckich, irlandzkich posłów do Izby Gmin, Rząd i Parlament brytyjski zdecydowały się w 1829 r. na równouprawnienie katolików w całym państwie³⁵. Zachęcony sukcesem *O'Connell* wszczyna w 1843 r. masową kampanię na rzecz rozwiązania brytyjsko-irlandzkiej unii realnej z 1800 r. jednakże jakikolwiek sukces na tym polu uniemożliwiła bardzo zdecydowana, z groźbą interwencji zbrojnej włącznie, postawa władz brytyjskich.

W drugiej połowie XIX w., aż do wybuchu I. Wojny Światowej, w polityce irlandzkiej dominowały dwie zasadnicze kwestie: zwiększenia zakresu niezależności narodowej oraz zwiększenie praw chłopów do ziemi. Już w 1858 r. powstaje Irlandzkie Bractwo Republikańskie (*Irish Republican Brotherhood*, IRB), którego członków nazywano także *Fenianami*. Była to tajna, radykalna organizacja ukierunkowana na zbrojne odzyskanie niepodległości. Do 1861 r. liczyła ona 15 tys. członków, natomiast na moment planowanego powstania w 1865 r.

³⁴ *Daniel O'Connell* (1775–1847) irlandzki polityk i przywódca narodowy, był zwolennikiem dążenia do niepodległości drogą parlamentarną. Po emancypacji katolików zasiadał wielokrotnie w Izbie Gmin w Londynie, a w latach 1841–1842, jako pierwszy katolik od XVII w. pełnił funkcje Lorda Majora (burmistrza) Dublinu.

Na cześć jego zasług, jego imieniem została nazwana główna ulica Dublinu – *O'Connell Street*. Szerzej *F. O'Ferrall*, *Daniel O'Connell*, Dublin 1981.

³⁵ Act for the Relief of His Majesty's Roman Catholic Subjects 1829, w: *H. Dickinson*, *Constitutional Documents of The United Kingdom 1782–1835*, Monachium 2005, s. 105–115.